



УДК [171:37-051]:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-106-5>

ЕТИКА ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ЗБАГАЧЕННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Хору́жа Лю́дмила Леоні́дівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри освітології та психолого-педагогічних наук
факультету педагогічної освіти
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
l.khoruzha@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4405-4847

Мета статті є розкриття особливостей і трансформацій етики в умовах воєнного часу, осмислення феномену етики як внутрішнього ресурсу подолання педагогом деструктивних проявів під час вирішення різноманітних професійних завдань, покращення психоемоційного стану в умовах війни. **Методи.** У процесі наукового пошуку застосовано теоретичні методи аналізу й узагальнення філософської, педагогічної, психологічної літератури, синтезу теоретичних положень для осмислення змісту наукової проблеми; а також емпіричні методи: анкетування, інтерв'ю з педагогами, інтерпретація і узагальнення отриманої інформації. **Результати.** Зазначено, що етика в умовах сьогодення уможливує здатність педагога справлятися зі стресами, проявляти життєстійкість в умовах війни; розвивати комунікативні вміння; вдосконалюватись. Наведено результати статистичних опитувань учителів щодо їхнього психоемоційного стану та нагальних потреб у запитах до його поліпшення. Етика є потужним ресурсом удосконалення педагогічної поведінки, розвитку механізмів саморегуляції емоцій, стриманості, самооцінки поведінки, педагогічного такту й толерантності. Висвітлені ефективні управлінські та психолого-педагогічні практики підтримки педагога у його професійній діяльності, які за своєю природою мають емоційно-етичну природу. **Висновки.** Етика слугує певним ціннісним ресурсом особистісно-професійного збагачення й розвитку педагога в таких напрямках: емоційно-психологічний супровід педагогів з боку адміністрації закладів освіти, емоційна підтримка та мотивація; професійне вдосконалення фахівців; розвиток асертивної поведінки у спілкуванні; використання практик травма-інформованого підходу; своєчасна діагностика психологічних станів. Розвиток педагогом моральної самосвідомості можливий у процесі розширення інтелектуально-ціннісного середовища власного професійного становлення й особистісного вдосконалення, подолання психоемоційних проблем, які значною мірою пов'язані з війною.

Ключові слова: етика, педагог, освітня діяльність, емоційна підтримка, психоемоційна проблема, професійне вдосконалення, мотивація до професійної діяльності, травма-інформований підхід, асертивність.

ETHICS AS AN INTERNAL RESOURCE OF PERSONAL AND PROFESSIONAL ENRICHMENT OF THE EDUCATOR IN THE CONDITIONS OF MODERN REALITIES

Khoruzha Liudmyla Leonidivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Educology, Psychological and Pedagogical Sciences Department
Faculty of Pedagogical Education
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
l.khoruzha@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4405-4847

The purpose of the article is to reveal the peculiarities and transformations of ethics in wartime conditions, to understand the phenomenon of ethics as an internal resource for the educator to overcome destructive manifestations while solving various professional tasks, to improve the psycho-emotional state in wartime conditions. **Methods.** In the process of scientific research, theoretical methods of analysis and generalization of philosophical, pedagogical, psychological literature, synthesis of theoretical provisions for understanding the content of a scientific problem are involved; empirical methods: questionnaires, interviews with educators, interpretation and generalization of the received information. **The results.** It is noted that ethics in today's conditions enables the educator's ability to cope with stress, show resilience, develop communication skills and improve in war conditions. The results of statistical surveys of educators regarding their psycho-emotional state and the urgent needs of requests for its improvement are presented. Ethics is a powerful resource for



improving pedagogical behavior, developing mechanisms for self-regulation of emotions, restraint, self-assessment of behavior, pedagogical tact and tolerance. Effective managerial and psychological and pedagogical practices of supporting the educator in his/her professional activities, which by their nature have an emotional and ethical nature, are highlighted. **Conclusions.** Ethics serves as a certain valuable resource for the personal and professional enrichment and development of an educator in the following areas: emotional and psychological support of educators from the administration of educational institutions, emotional support and motivation; professional improvement of specialists; development of assertive behavior in communication; use of trauma-informed approach practices; timely diagnosis of psychological conditions. The development of moral self-awareness by an educator is possible in the process of expanding the intellectual and value environment of his/her own professional development and personal improvement, overcoming psycho-emotional problems that are largely related to the war.

Key words: *ethics, educator, educational activity, emotional support, psycho-emotional problem, professional improvement, motivation for professional activity, trauma-informed approach, assertiveness.*

Вступ. Освітня діяльність у нестабільних умовах сьогодення, пов'язаних із війною та її наслідками, є складним процесом, який містить чимало нових проблем і викликів, що стосуються не тільки безпеки, організації процесу навчання, а й морально-психологічного стану його учасників. Трансформація ціннісних орієнтирів, втрата чітких перспектив у майбутньому, нестабільність ситуації, підвищена тривожність та інше чинять негативний вплив на поведінку, стосунки, комунікацію як самого педагога, так і здобувачів освіти. Разом із тим як суспільна, так і професійно-педагогічна етика також видозмінилися під вимоги, які диктує воєнний час. Однак при цьому іманентний характер етики, що виникає з внутрішньої її природи, дозволяє етиці зберігати свій інваріантний характер щодо аксіологічної основи: гуманізм, повага гідності людини, відповідальність, чесність, справедливість тощо. Саме цей факт уможливує у складні часи розвитку суспільства пошук шляхів відродження та подолання труднощів саме на етичній основі.

Отже, **метою** статті є розкриття особливостей і трансформацій етики в умовах воєнного часу, осмислення феномену етики як внутрішнього ресурсу подолання педагогом деструктивних проявів під час вирішення різноманітних професійних завдань, покращення психоемоційного стану в умовах війни.

Методи. У процесі наукового пошуку застосовано теоретичні методи аналізу й узагальнення філософської, педагогічної, психологічної літератури, синтезу теоретичних положень для осмислення змісту наукової проблеми; а також емпіричні методи: анкетування, інтерв'ю з педагогами, інтерпретація і узагальнення отриманої інформації.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Методологічною основою визначеної проблемою є філософські праці вчених щодо осмислення феномену етики (Т. Аболіна, В. Лозовий, В. Малахов, М. Тофтул та інші), змін етики в контексті війни (В. Андру-

щенко); професійної етики педагога (Г. Васянович, Л. Москальова, О. Отич, О. Шиманова); особливості психічного здоров'я вчителя в умовах невизначеності (Т. Головатенко, Т. Дзюба, Л. Карамушка, Л. Галушко й інші).

Результати дослідження. Етика, виконуючи системоутворювальну, регулятивну функції у діяльності педагога, у сучасних умовах актуалізує ще й іншу дію: ціннісно-орієнтаційну, корегувальну, психотерапевтичну, випереджувальну тощо, що уможливує сучасному педагогу шукати внутрішні ресурси для подолання особистісно-професійних проблем.

Педагогічна діяльність загалом і етика як її метаскладова, з одного боку, залежать від індивідуально-психологічних особливостей педагога, а з іншого – зміни, які відбуваються в професійній етиці педагога, пов'язані з особливостями педагогічної діяльності, яка є багатовекторною, перебуває сьогодні під складними зовнішніми факторами впливу. Адже, як зазначається в документах МОН України, створення безпечних умов, відновлення та відповіді на виклики війни; життєстійкість; доброчесність та інше – ось контексти, які визначають пріоритетні напрями діяльності в освіті (Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року, 2024). Етика в цих контекстах уможливує здатність педагога справлятися з повсякденними стресами, проявляти життєстійкість в умовах війни; комунікативні вміння щодо налагодження стосунків з усіма суб'єктами освітнього процесу; компетентність ефективно здійснювати свою професійну діяльність, вирішувати складні моральні колізії та дилеми тощо. Професійна етика в цих процесах має системоутворювальну дію, дає змогу визначити вектори моральної орієнтації, відповідні принципи та норми. При цьому спосіб у кожному конкретному випадку визначається самим педагогом, стає справою його морального вибору та досвіду, професійного такту.



Основою етики педагогічної поведінки педагога є не тільки знання етичних норм і правил, а значною мірою розвинуті механізми саморегуляції власних емоцій, стриманість, самооцінка поведінки, педагогічний такт і толерантність. Зазначене корегує діяльність педагога у всіх сферах його професійної діяльності, орієнтує у виборі відповідних педагогічних методів і прийомів. Однак в умовах війни педагоги відчувають психологічні проблеми, пов'язані з постійним стресом, відповідальністю за своє життя та безпеку учнів; психоемоційне перевантаження. Ці процеси часто мають внутрішній, прихований характер і одночасно слугують причиною виникнення складних психоемоційних станів, роздратованості, професійного вигорання, зниження контролю за своєю поведінкою тощо. Результати дослідження Go Global, які були презентовані на пресконференції «Освітній фронт. Вплив війни на освітян», підтвердили зазначене. 80% освітян поскаржилися на те, що навантаження збільшилося після повномасштабного російського вторгнення, 54% учителів відчувають професійне вигорання, а 85% опитаних стикаються з неможливістю повноцінного проведення уроків через повітряні тривоги, відсутність безпечного середовища. При цьому 46% педагогів потребують знання про те, як діяти в екстремальних ситуаціях, а 37% учителів бракує вмінь справлятися із власним стресом. Також серед потреб учителів (46%) основною є психологічно-методична підтримка (Понад половина опитаних вчителів відчуває вигорання – результати дослідження, 2023). На уточнення інформації про необхідну вчителям підтримку в рамках опитування вчителів м. Києва «Організація освітнього процесу в школах міста Києва в умовах воєнного стану» було поставлено запитання: «Яка допомога потрібна зараз?». На нього було отримано такі відповіді: 37,6% – «не потрібна допомога», 34,6% – «емоційна підтримка»; 33,1% – «обмін досвідом із колегами», 13,7% – «психологічна підтримка адміністрації закладу освіти»; 7,3% – «методична допомога адміністрації закладу освіти»; 10,1% – «поради психолога»; 4,6% – інше. При цьому кожен десятий учитель у своїх відповідях звертає увагу на проблему морального тиску, який застосовує керівництво шкіл в умовах воєнного стану. Подвійний стрес відчувають педагогічні працівники, коли від них вимагають проведення заходів, типових для освітнього процесу в мирний час (наприклад, відкритих уроків, різних презентаційних заходів, постійних перевірок тощо) (Організація освітнього процесу

в школах міста Києва в умовах воєнного стану: аналітичний звіт, 2023). У соціологічних дослідженнях, проведених в Україні під час війни, також йдеться про те, що «емоційно-психологічний стан людини у більшості випадків не є стабільним, він суперечливий і мінливий, людині нерідко притаманні екстремальність і категоричність в оцінках, постійні зміни емоційного настрою та пріоритетів, що є результатом стресу. Дані досліджень показують, що майже дві третини населення (60%) ладні суттєво обмежувати себе у звичних для мирного часу діялах – розвагах чи шопінгу, і ця залежність напряму корелює з віком – чим старша людина, тим більше вона схильна до самообмежень та мінімізації потреб» (Ukrainian society in wartime, 2022, с. 164).

Емоційно-психологічна розбалансованість педагога впливає і на характер стосунків з учнями, які теж потребують підтримки й допомоги. Опитування, яке проводилось у м. Києві, довело, що 26,2% учнів потребують емоційної підтримки дорослих, а 23,6% прагнуть спілкування з психологом. Зазначене корелює і з оцінками батьків щодо цільової соціально-психологічної допомоги дітям: 19,9% батьків вважають, що їхнім дітям необхідна емоційна підтримка, а 17,2% прагнуть отримати відповідні поради від фахівців щодо збереження дітьми психічного здоров'я (Організація освітнього процесу в школах міста Києва в умовах воєнного стану: аналітичний звіт, 2023).

Отже, зазначене актуалізує питання пошуку шляхів ефективних управлінських і психолого-педагогічних практик підтримки педагога у його професійній діяльності та на особистісному рівні, які за своєю природою мають емоційно-етичну природу. Проаналізуємо деякі з них.

Основу результативності педагогічної діяльності становить мотивація педагога до неї. Саме цьому аспекту сьогодні керівники закладів освіти мають надавати першочергове значення, адже в ситуації стресу, постійної невизначеності педагогічного персоналу вони часто ігнорують мотиваційних фактор. У цьому контексті слід згадати настанови Ф. І. Герцберга – американського психолога, професора, який став одним із найвпливовіших викладачів і консультантів з управління після Другої світової війни. Його теорія і зараз на часі. Велике значення вчений приділяв емоційним факторам мотивації: заохочення, інтерес до роботи як такої, визнання заслуг та успіху, поліпшення умов праці, об'єднання колективу навколо продуктивних ідей, можливість професійного зростання



Зазначені принципи асертивної поведінки мають етичну природу і за своєю сутністю відображають загальні етичні норми і правила. Деякі з них віддзеркалюють змістові характеристики педагогічного такту та толерантності. Сенс цих правил і норм – зміцнення взаємної довіри, інформування партнера у спілкуванні про свої наміри, відкритість і чесність. При цьому порушення особистісних меж у спілкуванні може призвести до психологічної травми, стресу, дискомфорту. Людина, межі якої порушують, може відчувати це і намагатиметься уникати подальшого спілкування (Богданов, Залеська, Федорець, Ключко, Флярковська, 2021).

Тож для асертивної поведінки педагога основою є емоційна стабільність, врівноваженість, атрактивність тощо. Саме під час війни дуже важливо в закладах освіти дотримуватися норм етики та принципів асертивної поведінки, це дає змогу почувати себе психологічно здоровою і захищеною людиною. Учені стверджують, що психологічно здорова людина розумна, відкрита до співробітництва та готова справлятися з життєвими викликами сьогодення. Тому асертивність можна вважати ознакою психологічного здоров'я особистості (Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання, 2022). Розвивати в педагога асертивну позицію і поведінку не просто. Однак у сучасному науковому просторі з'явилися нові підходи та практики, які допомагають цьому процесу реалізуватися. Одним із них є травма-інформований підхід в освіті. Його впровадження зумовлює необхідність навчання педагогів життєстійкості, практикам подолання стресу й уникнення професійного вигорання.

Як зазначає Т. Головатенко, аналізуючи англомовний дискурс проблеми, травма-інформований підхід до навчання заснований на ідеї про те, що кожен учасник освітнього процесу має певний досвід травми, а освітній процес та освітнє середовище потрібно переосмислювати з урахуванням впливу травми на людей і розуміння шляхів її подолання на засадах поваги та визнання індивідуальних потреб учасників освітнього процесу (Головатенко, 2023). При цьому основу реалізації цього підходу становлять організаційні принципи, які мають етичну природу: безпечне середовище; довірливі ділові стосунки; взаємоповага і взаємодопомога учасників освітнього процесу; розширення їхніх прав і можливостей; справедливості. Також дослідниця стверджує, що реалізація травма-інформованого підходу відбувається саме через впровадження ключових компетентностей соці-

ально-емоційного навчання, основою якого є етичні взаємини всіх його суб'єктів. Виявлення емоційного, соціального й етичного інтелекту передбачає розвиток в особистості таких компетентностей: самосвідомість, самоуправління, соціальна обізнаність, навички стосунків, відповідальне прийняття рішень. Зазначене дає можливість створювати певний баланс індивідуальних і професійних потреб педагога.

Отже, етика педагога, маючи глибинну природу, здатна регулювати особистісне і професійне тоді, коли сам педагог розуміє і аналізує власний психічний стан. В упередженні деяких проявів агресивності, тривожності, фрустрації, які можуть виникати в умовах постійного стресу, педагогу допоможуть дієві діагностичні інструменти виявлення в процесі самооцінки наявності або відсутності таких станів. Наприклад, тест «Самооцінка психічних станів» Г. Ю. Айзенка, німецько-британського вченого-психолога, дасть педагогу змогу виявити власні посттравматичні стресові розлади і стани (Г. Ю. Айзенк). Оцінивши ті або інші проблеми свого психічного стану, можна здійснити певну його корекцію. А саме:

- поговорити і проговорити свої проблеми з колегами, близькими людьми;
- не ховатися від проблеми, яка виникла;
- не сприймати життя як серію невдач, адже це уроки, які вчать і загартовують;
- не переживати за те, що перебуває за межами особистісного контролю, і те, що змінити не можна;
- шукати свій емоційний ресурс (музика, книга, кіно, прогулянка на природі, спілкування тощо);
- вислухати співрозмовника, підтримати та наголосити на сильних сторонах співрозмовника;
- згадати найкращі миті життя з надією їх повторення;
- прагнути до досягнення компромісу в професійних справах;
- встановлювати партнерські стосунки між усіма учасниками освітнього процесу й інше.

У всі часи діяльність педагога мала і має велике суспільне значення, тому допомога йому в збереженні психоемоційного здоров'я, підтримка, створення сприятливого середовища в закладі освіти, використання цінностей і норм професійної етики як інструментів самовдосконалення є актуальними проблемами сьогодення.

Висновки. Унаслідок осмислення проблеми особистісно-професійного збагачення педагога в умовах сучасних реалій



наголошено на ролі етики в цьому процесі, а також можливості використання ефективних управлінських і психолого-педагогічних практик психоемоційної підтримки педагога. Визначено глибинний, системоутворювальний характер етики як регулятора та ціннісного вектора в діяльності педагога. Етика слугує певним ціннісним ресурсом особистісно-професійного збагачення й розвитку педагога в таких напрямках: емоційно-психологічний супровід педагогів з боку адміністрації закладів освіти; професійне вдосконалення фахівців; розвиток асертивної поведінки у спілкуванні; використання практик травма-інформованого підходу; своєчасна діагностика психологічних станів. Зроблено висновок щодо необхідності розвитку педагогом моральної самосвідомості, що можливо в процесі розширення інтелектуально-ціннісного середовища власного професійного становлення й особистісного вдосконалення, подолання психоемоційних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Етика війни. Культурологічний альманах. 2023. Вип. 2. С. 125–130.
2. Богданов С., Залеська О., Федорець О., Ключко К., Флярковська О. Професійне зростання та емоційна підтримка педагогів. Київ : Пульсари, 2021. 53 с.
3. Головатенко Т. Реалізація принципів травма-інформованого підходу на уроках англійської мови у початкових класах: метааналіз зарубіжних практик. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2023. № 39 (1). С. 80–86.
4. Головатенко Т. Освітлогічний вимір концепту «травма-інформований підхід» у системі професійної підготовки вчителів початкових класів. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина», 2023. № 8 (26). С. 65–77.
5. Карамушка Л. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви та ресурси. Вчені записки Університету «КРОК». 2022. № 3 (67). С. 124–133.
6. Організація освітнього процесу в школах міста Києва в умовах воєнного стану: аналітичний звіт / Л. Гриневич, Л. Хору́жа, М. Братко та ін. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 60 с.
7. Педагог у викликах воєнного часу : збірник статей / Уклад. Л. П. Ходанич. Ужгород : ЗІППО, 2022. 131 с.
8. Понад половина опитаних вчителів відчуває вигорання – результати дослідження. 2023 URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/27/25257/>.
9. Професійна поведінка педагога в умовах воєнного стану в Україні / Н. М. Бирко, Н. Д. Богомол, О. В. Гречановська [та ін.]. Перспективи та інновації науки. 2022. № 12 (17). С. 46–54.
10. Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf>.

11. Тест «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк). https://e-pidruchniki.com/content/898_45_test_samoocinka_psihichnih_staniv_g_aizenk.html.
12. Хору́жа Л. Л. Етичний розвиток педагога. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.
13. Шиманова О. Етика і професійна етика : навч.-метод. посіб. Львів : ПП Сорока Т. Б., 2013. 132 с.
14. Шпекторенко І. В. Теорія мотивації Ф. Герцберга у контексті структури професійної мобільності персоналу. Аспекти публічного управління. 2013. № 1(1). С. 78–83.
15. Dziuba T., Karamushka L., Halushko I. et. al. Mental health of teachers in Ukrainian educational organizations Wiadomości Lekarskie. 2021. Vol. 74. Part 1, pp. 2779-2783. URL: <https://wiadlek.pl/11-2021/>.
16. Herzberg F. The Motivation to Work / F. Herzberg, B. Mausner, B. Snyderman. New Jersey : Transaction Publishers, 1993. 180 p.
17. Klaus D. Implementing a Trauma-Informed Compassionate Classroom to Increase Student Engagement and Academic Achievement. ProQuest Dissertations & Theses Global. 2022. 115 p. URL: <https://www.proquest.com/docview/2660058115/fulltextPDF/1F426C91ADBB461DPQ/1?accountid=14586>.
18. Ukrainian society in wartime : collective monograph / Dembitskyi S., Zlobina O., Kostenko N. & others ; Golovakha Ye. (ed.), Makeiev S. (ed.). Kyiv : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 410 p. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografivse.pdf>.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V.P. (2023). Etyka viiny. Kulturolohichniy almanakh. Issue 2. P. 125–130.
2. Bohdanov, S., Zaleska, O., Fedorets, O., Kliuzko, K., Fliarkovska, O. (2021). Profesiine zrostannia ta emotsiina pidtrymka pedahohiv. Kyiv: Pulsary. 53 p.
3. Holovatenko, T. (2023). Realizatsiia pryntsyviv travmo-informovanoho pidkhdou na urokakh anhliiskoi movy u pochatkovykh klasakh: metaanaliz zarubizhnykh praktyk. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. № 39 (1). P. 80–86.
4. Holovatenko, T. (2023). Osvitlohichniy vymir kontseptu “travma-informovanyi pidkhdid” u systemi profesiinoini pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv. Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriiia “Pedahohika”. Seriiia “Psykholohiia”. Seriiia “Medytsyna”. №. 8 (26). P. 65–77.
5. Karamushka, L.(2022). Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny: osnovni vyiyavy ta resursy. Vcheni zapysky Unversytetu “KROK”. 3 (67). P. 124–133.
6. Orhanizatsiia osvithnoho protsesu v shkolakh mista Kyieva v umovakh voiennoho stanu: analitychnyi zvit (2023) / L. Hrynevych, L. Khoruzha, M. Bratko ta in. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. 60 p.
7. Pedahoh u vyklykakh voiennoho chasu. Zbirnyk statei (2022) / Uklad. L.P. Khodanych. Uzhhorod: ZIPPO. 131 p.
8. Ponaд polovyna opytanykh vchyteliv vidchuvaiе vyhorannia – rezultaty doslidzhennia (2023). URL:<https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/27/25257/>.
9. Profesiina povedinka pedahoha v umovakh voiennoho stanu v Ukraini (2022) / N.M. Byrko, N.D. Bohomol, O.V. Hrechanovska [ta in.]. Perspektyvy ta innovatsii nauky. № 12 (17). P. 46–54.



10. Stratehichnyi plan diialnosti MON do 2027 roku. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf>.

11. Test “Samootsinka psikhichnykh staniv” (H. Aizenk). https://e-pidruchniki.com/content/898_45_test_samoocinka_psihichnih_staniv_g_aizenk.html

12. Khoruzha, L.L. (2012). Etychnyi rozvytok pedahoha. Kyiv: Akademvydav. 208 p.

13. Shymanova, O. (2013). Etyka i profesiina etyka: navch-metod. posib. Lviv: PP Soroka T.B. 132 p.

14. Shpektorenko, I.V. (2013). Teoriia motyvatsii F. Hertsberha u konteksti struktury profesiinoi mobilnosti personalu. Aspekty publichnoho upravlinnia. 1 (1). P. 78–83.

15. Dziuba, T., Karamushka, L., Halushko, I., et. al. (2021). Mental health of teachers in Ukrainian educational organizations. *Wiadomości Lekarskie*. Vol. 74. Part 1, pp. 2779–2783. URL: <https://wiadlek.pl/11-2021//>

16. Herzberg, F. (1993). *The Motivation to Work* / F. Herzberg, B. Mausner, B. Snyderman. New Jersey: Transaction Publishers. 180 p.

17. Klaus, D. (2022). *Implementing a Trauma-Informed Compassionate Classroom to Increase Student Engagement and Academic Achievement*. ProQuest Dissertations & Theses Global. 115 p. URL: <https://www.proquest.com/docview/2660058115/fulltextPDF/1F426C91ADBB461DPQ/1?accountid=14586>.

18. *Ukrainian society in wartime: collective monograph* (2022) / Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. & others; Golovakha, Ye. (ed.), Makeiev, S. (ed.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 410 p. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2024

The article was received 29 April 2024